

ЕМОЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ ОСВІТИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Дослідження присвячено проблемі психологічної готовності студентів до професійної діяльності, зокрема визначено роль емоційного компонента у становленні професіонала. Обґрунтовано зв'язок між формуванням емоційної готовності до професійної діяльності та розвитком емоційного інтелекту студентів.

Ключові слова: професійне становлення, професійна підготовка, психологічна готовність, емоційна готовність, емоційний інтелект

Постановка проблеми. У час розвинених інформаційних технологій ставляться високі вимоги до професійної підготовки спеціалістів та наявності у молодих людей зацікавленості у своєму професійному зростанні та перспективному початку кар'єри. Питання формування у студентів готовності до професійної діяльності та майбутнього працевлаштування досить своєчасне з цього приводу.

Час навчання у вищому навчальному закладі є періодом підготовки до майбутньої професійної діяльності, і полягає не лише у засвоєнні когнітивних схем та набутті практичних умінь та навичок, що часто стає пріоритетним у навчанні майбутніх фахівців. Водночас якісна освіта є одним з основних ресурсів розвитку суспільства, її завданням є максимальний моральний та духовний розвиток тих, хто навчається, підготовка соціально свідомої, всебічно розвинутої, творчої особистості, яка здатна до самовираження у різних видах діяльності. Наразі стоїть питання урахування емоційного компоненту, завдяки якому знання набувають особистісного сенсу та стають системою цінностей для студентів, професійне становлення відбувається більш ефективно. Як зазначають більшість науковців, саме емоційний чинник, поряд із мисленнєвим і соціальним, визначає становлення і функціонування як усіх структур особистості, так і діяльності людини та її успішність (Й.Шванцара, В.Смекал, П.Екман, К.Ізард та ін.). Проблема готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності ставить питання, чи достатньо сьогодні студенти вищих навчальних закладів готові до адаптації до життя в умовах швидкоплинних змін у суспільстві та настроях людей; усвідомленого оволодіння професійними знаннями, вміннями і засобами їх використання; забезпечення психологічно комфортного мікроклімату між людьми в процесі виконання професійно необхідних завдань та встановлення емоційно позитивних стосунків між ними, які б сприяли уникненню конфліктних ситуацій або їх успішному розв'язанню, з іншого боку.

Виходячи з цього, **актуальність даної проблеми** визначається необхідністю розвитку емоційної готовності спеціаліста до включення в активну професійну діяльність, що мусить бути сформована ще в період його навчання у навчальному закладі.

Аналіз останніх публікацій. На психологічних аспектах формування готовності до професійної діяльності зосереджують увагу Г. Балл, В. Дорохіна, В. Бондар, Ю. Гільбух, Л. Карамушка, Є. Клімов, В. Моляко, С. Равикович та ін. Дослідження С. Рубінштейна, Т. Павленко, Д.Векслера, Г.Гарднера, Р.Бар-Она, П. Саловея, Дж. Мейера, Д. Гоулмана, Г. Орме, Д.Карузо, І.Андреєвої, А.Петровської, Е.Носенко, С.Дерев'янка, Г.Березюк, О.Філатової та інших визначають роль емоцій у житті та успішності людини. Проте сьогодні, незважаючи на наявність праць науковців із проблеми формування готовності фахівців до професійної діяльності та ролі емоцій у життєдіяльності людини, проблема емоційної готовності до професійної діяльності та її зв'язок з рівнем розвитку емоційного інтелекту є невирішеною у психологічній науці.

Виклад основного матеріалу. Проблема готовності у контексті професійного становлення особистості розглядається як одна з найважливіших. Професійне становлення – це одна із форм розвитку особистості студента. А.К. Маркова, досліджуючи професійне становлення, називає цей процес професіоналізацією, підкреслюючи при цьому, що «в цілому професіоналізація – це одна зі сторін соціалізації».

В.А. Бодров, Е.Ф. Зеєр, Т.В. Кудрявцев, Е.А. Клімов, А.К. Маркова підкреслюють, що професійне становлення людини – це тривалий і динамічний процес, що має певні стадії (етапи). Незважаючи на розходження у їхніх назвах, кількості, вікових межах, всі дослідники виділяють:

- 1) стадію підготовки до вибору професії;
- 2) стадію професійної підготовки;
- 3) стадію професійної діяльності.

Ефективність процесу професіоналізації залежить від успішного проходження всіх його стадій та етапів, але особлива роль відводиться стадії професійної підготовки, де зміцнюється професійне становлення студента, формуються професійно важливі якості, необхідні для майбутньої трудової діяльності, відбувається розвиток своєї особистості засобами професійного навчання.

Професійна підготовка у науково-практичній літературі має різні тлумачення. У Законі України «Про вищу освіту» [3] професійна підготовка визначається як здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю.

Всебічний аналіз професійної підготовки зроблено у працях В.А.Семиченко [9]. Вона розглядає її у трьох аспектах: як процес, в ході якого відбувається професійне становлення майбутніх спеціалістів, як мету і результат діяльності вищого навчального закладу та як смисл включення студента у навчально-виховну діяльність. Провідною цінністю системи професійної підготовки певного фахівця із застосуванням діяльнісного підходу є та діяльність, яка засвоюється у процесі навчання, її зміст та функції. При цьому, індивід, особистість розглядаються як вторинні фактори. На відміну від зазначеного, в межах особистісного підходу суттєво змінюються педагогічні орієнтири, оскільки діяльність стає вже засобом розвитку людини.

На думку В.А.Семиченко [9], реальна дійсність вимагає гнучкого, адаптивного підходу до визначення співвідношення відповідних пріоритетів. Це підтверджується тим, що система професійної підготовки одночасно має забезпечити і виконання державного замовлення на спеціалістів, і стати етапом та засобом життєвого самовизначення особистості. Таким чином, професійна підготовка має двоїсте значення і має розглядатися як процес (навчання) та як результат (готовність), визначається сукупністю вимог, які висуваються до певного фахівця.

Готовність виступає одним з критеріїв результативності професійної підготовки фахівця і є сполучною ланкою між процесом вузівської підготовки і працею фахівця, де готовність виступає як позитивна установка на майбутню діяльність. За О.М.Хлівною [12] результат навчання студентів вузів повинен визначатись на кількох рівнях:

- предметному – засвоєння певної суми знань;
- операційному – формування вмінь, навичок практичної творчої діяльності;
- емоційному – формування особистісного ставлення до знань, сприймання їх як власної цінності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблема готовності до професійної діяльності широко вивчається в кількох наукових напрямках: педагогічному, психологічному, акмеологічному, включаючи різні рівні такої готовності:

- 1) на особистісному рівні готовність розглядається як процес формування морально-психологічних якостей особистості, що визначає ставлення до професійної діяльності, яке, у свою чергу, забезпечує її успішне здійснення;

2) на функціональному рівні готовність трактується як адекватне віддзеркалення спеціальності, професійна майстерність, уміння мобілізувати необхідні фізичні й психічні ресурси реалізації діяльності, працездатність;

3) на результативно-діяльнісному рівні професійна готовність розглядається як результат процесу підготовки;

4) на особистісно-діяльнісному рівні професійна готовність окреслюється як цілісний прояв усіх граней особистості, як система мотивів, відношень, установок, індивідуальних рис, нагромадження знань, умінь і навичок, які забезпечують можливість ефективно виконувати професійні функції.

В основі формування готовності студентів до професійної діяльності лежить становлення професійних умінь особистості, що формуються на основі її властивостей – як вроджених, так і набутих під час навчання та самостійної діяльності. Як зазначав Г. С. Костюк, професійні вміння є результатом поєднання теорії та практики, поєднанням знань з діями і навичками, набутого зі спадковим. У процесі навчання завжди повинні враховуватися індивідуальні особливості студента, їх ігнорування в навчальному процесі може стати причиною неякісного оволодіння професією [4].

В роботах В.О.Моляко [7] дається класифікація рівнів готовності:

- високий (самостійність у постановці і розв'язанні нових задач, адекватність оцінки і самооцінки професійно важливих якостей, здатність до ефективного вирішення задач в умовах дефіциту часу і т.д.).
- середній (середній рівень вияву наведених якостей).
- низький (невміння самостійно ставити і розв'язувати трудні задачі, неадекватна оцінка і самооцінка професійно важливих особливостей і т.д.).

З огляду на існуючі наукові доробки, можна виділити основну думку про те, що центральною ланкою серед усіх видів готовності є психологічна готовність, яка розуміється як відносно стійка і специфічна для конкретного виду діяльності система психологічних властивостей особистості, що зумовлює досягнення адекватного вимогам діяльності результату, і є умовою для саморозвитку й самореалізації людини засобами професійної діяльності.

Як інтегральне утворення, яке включає три взаємозумовлені та взаємозалежні підструктури, визначила психологічну готовність до професійної діяльності О. С. Тарновська [11]. Отже, це підструктури:

1) функціональна, до якої входять компоненти: мотиваційний — мотиви вибору професії, орієнтація на цінності діяльності; когнітивний — знання спеціальності; операційний — наявність умінь і навичок, необхідних для вирішення професійних завдань, моделювання власної діяльності;

2) емоційна — є своєрідним регулятором розвитку особистості, виразником її психологічного здоров'я, життєвою цінністю. Включає стан задоволеності професією, задоволення від роботи, відчуття внутрішнього спокою, впевненості в собі, взаєморозуміння, солідарності, співпереживання, передбачає ставлення особистості до власного «Я», відіграє важливу роль у встановленні міжособистісних відносин, у постановці та досягненні цілей, у способах формування і розв'язання кризових ситуацій.

3) особистісна — професійно значущі якості особистості.

Інтерес нашого дослідження становить саме емоційний компонент готовності до професійної діяльності, який є малодослідженим та проявляється в емоційній сфері особистості. Емоції, як відомо, істотно впливають на процес діяльності. Сформульований С.Л.Рубінштейном [8] принцип єдності свідомості та діяльності, виступив початковою одиницею аналізу та пояснювальним принципом в цій сфері психологічних пошуків. У своїй найбільш загальній характеристиці, емоції містять в собі декілька ознак, які, на погляд автора, з одного боку «виражають стан суб'єкта та його відношення до об'єкту», а з іншого «характеризуються полярністю», тобто мають позитивний або негативний знак

(модальність). Суб'єктивні переживання не тільки супроводжують, але й активно беруть участь в регуляції діяльності та відображують потрібні стани суб'єкту.

Досліджуючи питання про природу емоційних переживань, їх місце та функції у діяльності, О.М.Леонт'єв [6] приходять до висновку, що емоції виконують роль внутрішніх сигналів і стимулів. Вони є внутрішніми у тому розумінні, що самі по собі не несуть інформації про зовнішні об'єкти, про їх зв'язки та відносини, про їх об'єктивні ситуації, у яких проходить діяльність суб'єкта, а, перш за все, виражають відношення між мотивами діяльності та її предметом. Інакше кажучи, емоції, виконуючи важливу функцію мотивації діяльності, самі по собі не можуть бути зведені до мотивів, у той же час забезпечують енергетичну основу діяльності.

Емоційна напруженість у діяльності характеризується переживанням негативних емоцій, надмірним збудженням, виснаженням нервової системи. Це призводить до психологічного стресу, заважає фахівцеві змінювати рівень емоційного збудження, об'єктивно оцінювати умови проходження подальшої діяльності. Відсутність емоційної напруженості має поєднуватися зі здатністю спеціаліста створювати довільно потрібний настрій, найповніше використовувати свої потенційні можливості. Проявлятиметься це у збереженні оптимістичного настрою, відсутності страху, пригніченості у нестандартних ситуаціях, здатності стримувати свої емоції в складних ситуаціях, що в свою чергу пов'язано зі здатністю швидко приймати правильне рішення.

Емоції можуть впливати на людину як благотворно, так і негативно. Все залежить від знаку та інтенсивності емоції. Однак в управлінні емоціями важливо не лише уникати і вміти знімати пікові емоції, які можуть завдати шкоди фізичному стану людини та її відносин з оточуючими, але й не допустити іншої крайності. Все частіше у житті зустрічається той факт, що у людей виявляється високий рівень заборони на вираження будь-яких емоцій, що також негативно відображається на здоров'ї та розвитку особистості.

Оскільки сучасне «технологізоване» життя негативно відбивається саме на емоційній сфері, у сучасної людини зовнішнє благополуччя (сприятливий комунікативний статус) досить часто супроводжується неблагополуччям внутрішнім (соціальна фрустрованість, занижка афіліативність), що призводить до зниження адаптаційних можливостей особистості в умовах змінливого соціально-психологічного середовища.

Вивчаючи роль емоційної готовності у професійному становленні особистості, ми дійшли висновку про її тісний зв'язок зі структурними компонентами емоційного інтелекту, розвиток якого забезпечить ефективність та успішність майбутньої професійної діяльності.

Увагу психологів до поняття емоційного інтелекту пояснюють дослідження, які доводять, що успішність будь-якої діяльності лише на 33% визначається технічними навичками, знаннями, інтелектуальними здібностями, а на 67% – емоційною компетентністю. «Емоційний інтелект» (Emotional intelligence (EI)) визначається як сукупність ментальних здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, а також до керування емоційною сферою [1]. Оскільки обидві ці здібності можуть бути спрямовані на власні емоції і на емоції інших людей, то можна говорити про внутрішньоособистісний і міжособистісний емоційний інтелект, що передбачає актуалізацію різних когнітивних процесів, у взаємозв'язку. Відносячись до різних сфер (емоційне – до афективної, а раціональне – до когнітивної), вони мають різні компоненти. Провідними компонентами раціонального в інтелекті є мислення, пізнання, адекватна оцінка подій, ситуацій, пошук смислів, значень, успішне виконання завдань. Компонентами емоційного в інтелекті є усвідомлення і контроль над власними емоціями, розпізнавання емоцій інших людей, самомотивація до діяльності, емпатія.

Манфред Ке де Врі дає основні характеристики людей з високим емоційним потенціалом. Такі люди найбільш схильні до стійких міжособистісних відносин, краще можуть мотивувати себе та інших, найбільш активні, новатори і творці, більше ефективні

у лідерстві, краще працюють в умовах стресу, краще справляються зі змінами, перебувають у більшій гармонії із собою [5]. Людина з високим емоційним інтелектом успішно долає перешкоди на шляху до своєї мети, протидіє фрустрації шляхом створення необхідної самомотивації; регулює прояви власного настрою й утримується від тривалого депресивного стану, співчуває іншим людям, стримує імпульсивні спонукання до дії без достатнього обмірковування її можливих наслідків.

Такі фахівці добре розуміють свої емоції і почуття інших людей, можуть керувати своєю емоційною сферою, і тому в суспільстві їх поведінка більш адаптивна і вони легше досягають своїх цілей у взаємодії з оточуючими [1]. Саме емоційно-когнітивні процеси дають можливість особистості об'єктивно оцінювати саму себе, адекватно реагувати на різні життєві й професійні ситуації.

У контексті даного дослідження в структурі емоційного інтелекту виділяємо необхідність розвитку таких його складових, задля формування емоційної готовності до професійної діяльності, як:

- розуміння власних емоцій та емоцій інших і, як результат, – здатність до професійної рефлексії; усвідомлення себе як особистості, як професіонала; усвідомлення своїх дій, поведінки;
- самоконтроль і саморегуляція емоцій і, як результат, – наявність особистісної професійної самосвідомості, професійних смислів (особистісні професійні знання, професійне ставлення до суб'єкта праці, професійні ідеали, норми та цінності, смислоутворюючі мотиви професійної діяльності)
- усвідомлення власних емоцій та управління ними і, як результат, – збереження здоров'я особистості (фізичного, професійного, психологічного);
- використання емоцій особливо у конфліктних ситуаціях і, як результат, – здатність розв'язувати конфлікти в процесі професійної діяльності та підтримувати на належному рівні взаємостосунки з іншими людьми (співробітниками, керівниками, підлеглими).

Суттєву роль емоційний інтелект студентів відіграє не тільки в усвідомленому оволодінні ними професійними знаннями й уміннями, а й у врахуванні соціальних вимог суспільства до фахівця, який мусить уміти зіставляти вимоги суспільства з реальними умовами професійної діяльності.

Виходячи з вище означеного, спеціаліста слід розглядати, з одного боку, як фахівця, включеного в суспільні та професійні відносини, а з іншого – як суб'єкта діяльності, причому, не тільки виконавчої, а й творчої діяльності, як особистість, яка має індивідуальний стиль діяльності, власний внутрішній світ, власне емоційне ставлення до форм, методів і засобів здійснення професійної діяльності, керується власними цінностями та нормами, які разом з тим, не суперечать загально визнаним нормам і цінностям того суспільства, в якому йому доводиться працювати.

При розгляді питання професійної готовності не слід позбавляти уваги роль навчального закладу як одного з інститутів безпосереднього формування готовності, зокрема, емоційної. Емоційна готовність дозволить спеціалісту адаптуватися в сучасних швидкоплинних умовах розвитку суспільства, визначити власні життєві орієнтири та максимально ефективно використати свій особистісний потенціал, досягти успіху у професійній діяльності, гармонії з собою та навколишнім світом, зберегти своє психологічне здоров'я. Як було зазначено вище, формування емоційної готовності до професійної діяльності тісно пов'язано з розвитком емоційного інтелекту. Саме тому ми вбачаємо сенс виділити одним із основних завдань вищої школи – це розвиток емоційного інтелекту студентів. Освітні інститути повинні розвивати не лише функції лівої (аналітичної) півкулі мозку, але і правої (інтуїтивної) півкулі, так як відомо, що сумісна робота обох півкуль мозку значно підвищує ефективність діяльності людини.

Рівень EQ визначається чинниками, серед яких виділяють біологічні (рівень ЕІ батьків, правопівкульний тип мислення, властивості темпераменту) та соціальні (синтонія,

рівень розвитку самосвідомості, рівень освіти батьків та сімейний прибуток, емоційно благополучні стосунки між батьками, андрогінність, зовнішній локус контролю, гендерні особливості виховання, релігійність) передумови [1].

У результаті аналізу різноманітних авторських концепцій емоційного інтелекту було з'ясовано, що його окремі структурні компоненти пов'язані з певною групою здібностей: сприйняття емоцій та їх розуміння – з когнітивними здібностями, здатність до управління емоціями – з емоційними здібностями, управління емоціями в стресових ситуаціях і самомотивація пов'язані з адаптаційними здібностями; соціальна емпатія і управління чужими емоціями – із соціальними здібностями людини [10].

Враховуючи структурні компоненти даного поняття та вимоги професійної діяльності до особистості, першочергові напрями розвитку емоційного інтелекту під час професійної підготовки у вищих навчальних закладах наведені у Табл.1. Вирішення даних завдань можливе шляхом упровадження відповідних тренінгових занять, спецкурсів, професійної підготовки викладацького складу щодо розвитку емоційного інтелекту студентів під час навчальної діяльності.

Таблиця 1.

Група здібностей	Компонент емоційного інтелекту	Результат розвитку відповідної здібності
Когнітивні здібності	1. Сприйняття емоцій 2. Розуміння емоцій 3. Управління емоціями	<ul style="list-style-type: none"> • Здатність ідентифікувати емоції та визначати адекватність їх вираження; підвищення ефективності мислення за допомогою емоцій. • Здатність усвідомлювати причини появи емоцій, встановлювати зв'язки між різними емоційними проявами, вміння аналізувати емоційні стани. • Здатність диференціювати емоції, контролювати їх; вміння знижувати інтенсивність прояву негативних емоцій, викликати емоції позитивного спрямування.
Емоційні здібності	1. Розуміння емоцій 2. Управління емоціями	<ul style="list-style-type: none"> • Емоційна обізнаність. • Здатність управляти емоціями, емоційна сенситивність.
Адаптаційні здібності	1. Управління емоціями у стресових ситуаціях 2. Самомотивація	<ul style="list-style-type: none"> • Самоконтроль, вибір продуктивних долаючих стратегій поведінки. • Здатність викликати та підтримувати емоції, які спонукають до діяльності
Соціальні здібності	1. Соціальна емпатія 2. Управління чужими емоціями	<ul style="list-style-type: none"> • Здатність до співпереживання емоційного стану іншої людини • Вміння впливати на емоційні стани інших.

Висновки. Вища школа в умовах підготовки майбутніх фахівців має не лише надати відповідні професійної знання та вміння, але і знайти можливості допомогти людині адаптуватися до нових умов і водночас не втратити себе, максимально розкрити внутрішні ресурси, стати психічно здоровою й гармонійною особистістю. Готовність розглядається як інтегральне особистісне явище, система якостей особистості, яка забезпечує результативність діяльності спеціаліста, виконання ним визначених функцій.

Рівень якості підготовки спеціалістів визначається, поряд з іншими складовими професіоналізму, рівнем їх емоційного інтелекту, емоційною готовністю до професійної діяльності, яка забезпечує ефективне включення їх в активну діяльність, виступає умовою самовдосконалення, швидкої адаптації до професійно обумовлених змін. Емоційна готовність майбутнього фахівця забезпечує ефективну регуляцію активності особистості у професійній діяльності та формується шляхом розвитку емоційного інтелекту.

Високий емоційний інтелект допомагає збалансувати емоції і розум, відчутти внутрішню свободу та відповідальність за себе, усвідомити власні потреби та мотиви поведінки, рівновагу, а також скорегувати стратегію власного життя та обрати свою модель поведінки та стиль професійної діяльності.

Завдання ВНЗ щодо розвитку емоційного інтелекту студентів полягає у впровадженні відповідних тренінгових занять, спецкурсів, професійної підготовки викладацького складу щодо розвитку даного феномену у студентів під час навчальної діяльності.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження вбачаємо в розробці технологій розвитку емоційного інтелекту студентів вищих навчальних закладів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект : исследование феномена / И. Н. Андреева // Вопр. психологии. – 2006. – № 3. – С. 78–86.
2. Дьяченко М. И. Кандилович Л. А. Психологическая проблема готовности к деятельности. – Минск: БГУ, 1976. – 383 с.
3. Закон України «Про освіту» // Голос України. – 1991. – 26 червня.
4. Костюк, Г.С. Професійне самовизначення як фактор формування особистості / Григорій Савович Костюк // Радянська школа. – 1967. – березень. – С. 1–8
5. Кэ де Ври Манфред. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта: пер. с англ. – М.: Альпина, 2003. – 311 с.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность, Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
7. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. - Київ, "Знання", 1989. – 48 с.
8. Рубинштейн С.Л. Эмоции // Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С.152-161.
9. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посіб. / В.А.Семиченко. – К.: Вища шк., 2004. – 335 с.
10. Собченко О.М. Здібності у структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 4. – С.84-87.
11. Тарновская А. С. Формирование психологической готовности студентов университета к педагогической деятельности в школе: Дис. канд. псих. наук. – К., 1991. – 151 с.
12. Хлівна, О. М. Формування психологічної готовності до роботи з обдарованими дітьми у студентів педучилища [Текст] : дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / О. М. Хлівна; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 1999. – 197 с.